

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ πρὸς τὰ Μέγαρα νεκροταφείου τῆς Ἐλευσίνος συνεχίσθη κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας τοῦ 1955 δαπάναις τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Washington University¹. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν μετέσχον ὁ Σπυρ. Ἰακωβίδης, ὁ Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου, ὁ ἀρχιτέκτων Ν. Μουτσόπουλος, ὁ καλλιτέχνης Ν. Τομπάζης καὶ ἡ Δίς Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου. Καθήκοντα ἐργοληγοῦ ἐξετέλεσεν ὁ ἄριστος σκαφεὺς Ἰωάννης Καραμῆτρος, συγκολλητοῦ δὲ ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Τριαντάφυλλος Κοντογεώργης.

Κατὰ τὴν ἔφεινὴν ἀνασκαφὴν συνεπληρώθη ἡ ἔρευνα τῶν τομέων Ε, Δ, Γ, καὶ ἠρευνήθησαν μερικῶς οἱ τομεῖς Β καὶ Α. Ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ἐν ὄλῳ 136 ταφαί, ἐκ τῶν ὁποίων 29 ἀνήκουν εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, 107 δὲ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς. Βεβαίως εἶναι ἀδύνατον εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν νὰ περιγράψωμεν ὅλας τὰς τὰς ταφὰς ταύτας καὶ τὰ ἐν αὐταῖς εὐρεθέντα, διὰ τοῦτο ὑὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς μερικὰς παρατηρήσεις σχετικὰς πρὸς τὰ χαρακτηριστικώτερα εὐρήματα. Ἐκ τῶν προϊστορικῶν τάφων οἱ 18 φαίνεται ὅτι ἀνάγονται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Εἶναι τοῦ γνωστοῦ κιβωτιοσχῆμου τύπου (cist graves)², ἀλλ' ἔχουν κἄπως μεγαλυτέρας τοῦ συνήθους διαστάσεις καὶ κατὰ κανόνα περιέχουν περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς νεκροὺς καὶ ἐλάχιστα κτερίσματα, συνήθως ἀγγεῖα.

Ὁ τάφος Δπ 4, π.χ., τοῦ τομέως Δ (πίν. 18β), προφανῶς παιδικός, εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ τεσσάρων πλακῶν κατακορύφων, ἔχει μῆκος 0.80 μ. καὶ πλάτος 0.52 μ. καὶ περιεῖχε τὰ ὀστᾶ μικροῦ παιδίου καὶ καλῶς διατηρούμενον μινύειον δίωτον σκύφον. Ὁ τάφος Δπ 8 ἀνήκεν ἀσφαλῶς εἰς ἐνήλικα. Εἶναι καὶ αὐτὸς κατεσκευασμένος ἐκ τεσσάρων κατακορύφων πλακῶν καὶ ἔχει μῆκος 1.32 μ. καὶ πλάτος 0.75 μ. Εὐρέθη ἀκάλυπτος (προφανῶς αἱ πλάκες τοῦ καλύμματος κατεστράφησαν πρὸ πολλοῦ) καὶ ἡ ἐπίχωσὶς του ἀπεδείχθη τετραγμμένη. Τὸ δάπεδόν του ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ χαλίκων, ὡς εἶναι σύνηθες

¹ Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν Γενικὸν τῆς Γραμματεῖα συνάδελφον κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδον διὰ τὴν ἀνάθεσιν εἰς ἐμὲ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ὡς καὶ εἰς τὸν Πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου Washington κ. Ethan A. H. Sherpley. Ἐπίσης εὐγνωμοσύνην αἰσθάνομαι πρὸς τὴν American Philosophical Society διὰ τὴν παροχὴν τῶν ἐξόδων τῆς ἐπανάδου μου εἰς Ἑλλάδα. Τὴν ἐργασίαν διηύθυνα ὡς Fellow τοῦ John Simon Guggenheim Foundation, πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ ὁποίου ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας. Πρὸς ὄλους τοὺς συνεργάτας ὀφείλονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

² Πρβλ. ΠΑΕ 1952, σ. 59 - 60.

εἰς τάφους τῶν Μεσοελλαδικῶν χρόνων, καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν μικρὰ τεμάχια ὀστέων καὶ ἐν πῆλινον σφονδύλιον τοῦ κωνικοῦ τύπου. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν τοῦ γωνίας καὶ μεταξὺ μικρῶν τεμαχίων ὀστέων κρανίου εὐρέθησαν τέσσαρες δακτύλιοι ἢ κρίκοι εἰς δύο ζεύγη. Ἐχουσι διάμετρον 0.03 μ., εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ χαλκοῦ, καλύπτονται δ' ὑπὸ ἀρκετὰ παχέος χρυσοῦ φύλλου. Πέμπτος χαλκοῦς δακτύλιος μικροτέρας διαμέτρου ἀλλὰ καλυπτόμενος ὑπὸ χρυσοῦ εὐρέθη ὀλίγον ἀπωτέρω τῶν τεσσάρων. Εἰς τὸ κενὸν τοῦ ἐνὸς ζεύγους διετηροῦντο ἀκόμη μικρὰ ψήγματα ὀστοῦ κρανίου, ἀποδεικνύοντα ὅτι οἱ δακτύλιοι οὗτοι ἐφέροντο εἰς τὴν κεφαλὴν. Δὲν δύναται νὰ υπάραξη ἀμφιβολία ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ποικίλματα καὶ διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν βοστρυχῶν τῆς κόμης κατὰ τρόπον ὑποδεικνυόμενον ὑπὸ τῶν γνωστῶν Ὀμηρικῶν στίχων τῶν περιγραφόντων τὴν κόμην τοῦ θνήσκοντος Εὐφύροβου:

*αἶματι οἱ δένοντο κόμαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι
πλοχμοὶ θ', οἱ χρυσῶ τε καὶ ἀργύρῳ ἐσφήκωντο.*

(Ἰλιάς P, 51-52).

Τοιοῦτους μικροὺς δακτυλίους, σφηκωτῆρας, ἐκ χαλκοῦ καὶ ἐξ ἀργύρου ἀνεύρομεν προηγουμένως εἰς ὑστέρους Μεσοελλαδικούς τάφους τοῦ νεκροταφείου. Νῦν τὸ πρῶτον εὐρίσκομεν σφηκωτῆρας ἐκ χρυσοῦ, καθ' ὅσον δὲ ἡδυνήθη νὰ μάθω οἱ ἐπίχρσοι οὗτοι σφηκωτῆρες εἶναι τὰ ἀρχαιότερα ἐκ χρυσοῦ κοσμήματα, τὰ ἀνευρεθέντα μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἀττικὴν. Τοιοῦτου εἶδους ποικίλματα εὐρέθησαν καὶ εἰς τοὺς τάφους Ξ καὶ Υ τοῦ Κύκλου Β τῶν Μυκηναίων. Ἡ εὐρεσις χρυσοῦ εἰς τάφους, ὡς οἱ τῆς Ἐλευσίνας, ὑποδεικνύει νομίζω τὴν εὐμάρειαν, ἣ ὁποία ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ κατὰ τοὺς ὑστέρους Μεσοελλαδικούς χρόνους οὐ μόνον εἰς τὰ μεγάλα κέντρα τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδος ὡς αἱ Μυκῆναι, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς ἐπαρχιακοὺς συνοικισμούς.

Ὅσα δύο τοὐλάχιστον ἀτόμων εἶχον συσσωρευθῆ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου Δπ 13, ἐν ᾧ πλησίον τῆς νοτιοδυτικῆς τοῦ γωνίας εὐρέθη πλήρης φιάλη μινύειος μετὰ προχοῆς καὶ τριῶν λαβῶν. Τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς φιάλης δὲν εἶναι καὶ τόσον σύνηθες. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σκιᾶ φαίνεται ὅτι ἔχομεν ὁμοίον περίπου ἀγγεῖον ἂν καὶ οὐχὶ τόσον καλῆς κατεργασίας, δεῖγμα δὲ βαθύτερον ἔχομεν ἀπὸ τὸν λακκοειδῆ τάφον VI τῶν Μυκηναίων, τὸν ἐρευνηθέντα ὑπὸ τοῦ Σταματάκη¹. Οἱ χρόνοι τοῦ ἀγγείου τοῦ εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένοι, ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν δεδομένων τοῦ τάφου Δπ 13 δυνάμεθα νῦν νὰ τὸ θέσωμεν πρὸς τὸ τέλος τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς.

¹ Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Προϊστορικὴ Ἐλευσίς, Ἐλευσινιακά, I, σ. 111 καὶ εἰκ. 12. GEORG KARO, Schachtgräber von Mykenai, πίν. CLXXIV, ἀρ. 949.

Ἐπί τῃ Δπ 16 εἶναι ὁ χαρακτηριστικώτερος τάφος τοῦ τομέως τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων (πίν. 19α). Εἶναι κατεσκευασμένος μᾶλλον ἀμελῶς ἐκ πολλῶν πλακῶν καὶ ἔχει μῆκος 2.54 μ. καὶ πλάτος 0.70 μ. Ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ταφὴν τεσσάρων τοῦλάχιστον ἀτόμων· τὰ ὀστέα τῶν δύο εὐρέθησαν παραμερισμένα πρὸ τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς καὶ ἡ περιοχὴ των πρὸς ἀνατολὰς ὠρίζετο ὑπὸ σειρᾶς ἀγγείων, ἀνατολικώτερον τῶν ὁποίων εὐρέθησαν δύο σκελετοὶ εἰς τὴν συνήθη διὰ τὴν Ἐλευσίνα στάσιν τῶν Ὑστεροελλαδικῶν III χρόνων· ἦτοι μὲ τὰ σκέλη κεκαμμένα οὕτως ὥστε αἱ κνήμαι νὰ ὑπόκεινται τῶν μηρῶν, μὲ τὸν κορμὸν ἐπὶ τῆς ῥάχως καὶ μὲ τὰς χεῖρας καμπτομένας πρὸ τοῦ στήθους.

Ἐπί τῇ Επ 2 παρουσίασε περισσότερον ἐνδιαφέρον. Ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ κατακορύφων πλακῶν, τῶν ὁποίων δύο μόνον διετηρήθησαν κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν. Εὐρέθη ἀκάλυπτος καὶ εὐθύς ἀμέσως ἦτο φανερόν ὅτι εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ὀλίγον πέραν τῆς βορειοδυτικῆς του γωνίας εὐρέθη ἡ ὑπ' ἀριθ. Ε 16 ἐν πίθῳ ταφῇ. Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ τάφου, τῆς διακρινομένης μόνον ὑπὸ τοῦ ποιοῦ τῆς ἐπιχώσεως, διότι αἱ πλάκες του ἔκτος τῶν δύο εἶχον ἔξαχθῆ καὶ ἀφανισθῆ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς χρόνους ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, περὶ τὰ 0.40 μ. κάτωθεν τοῦ ἀρχικοῦ του χείλους ἀπεκαλύφθη σκελετὸς εἰς θέσιν ὑπτιαν, μὲ τὰ σκέλη τεταμένα καὶ τὰς χεῖρας κατὰ μῆκος τοῦ σώματος. Παρὰ τὴν κεφαλὴν του εὐρέθη φιαλίδιον καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν μικρὰ λήκυθος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀνάγουσι τὴν ταφὴν εἰς τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Ἐκ τῆς κεφαλῆς, πέραν τῶν ποδῶν, ὡς καὶ παραλλήλως πρὸς τὰ πλευρὰ καὶ τὰ σκέλη καὶ εἰς μικρὰν τούτων ἀπόστασιν εὐρέθησαν σιδηροὶ ἦλοι, οἱ ὅποιοι βεβαίως ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχεν ἐντεθῆ ἐντὸς ξυλίνου κιβωτίου. Ἀμέσως ὑπὸ τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειτο ὁ σκελετός, ἀπεκαλύφθη στρῶμα κεκαυμένον πάχους 0.30 μ. καὶ ἀνῆκον εἰς πυρᾶν, τὰ ξύλα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν περὶ τὰ 0.58 μ. κάτωθεν τοῦ χείλους τοῦ τάφου. Τὸ στρῶμα τοῦτο δὲν κατελάμβανεν ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐπλήρου τάφρον σκαφεῖσαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν αὐτοῦ, μήκους 1.50 μ. καὶ πλάτους 0.65 μ., ἄφηνε δὲ κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τάφου περιθώριον πλάτους 0.32 μ. περίπου. Τὸ χῶμα τῆς ἐπιφανείας καὶ τῆς πρὸς τὴν τάφρον πλευρᾶς τοῦ περιθωρίου ἦτο ἰσχυρῶς πυρακτωμένον, ἐν ᾧ ἡ ἐπίχωσις τῆς τάφρου ἀπετελεῖτο ἀπὸ χῶμα μὲ τέφραν καὶ εἰς τὸ κατώτατον τμημᾶ της ἦτο πλήρης τεμαχίων ἀπνηθρακωμένων ξύλων. Εἰς τὸ δάπεδον τῆς πυρᾶς εὐρέθησαν ὑπολείμματα ὀστέων κεκαυμένων καὶ τρεῖς τοῦλάχιστον τεθραυσμένοι λήκυθοι τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἐλπίζεται ὅτι ὁ καθαρισμὸς των θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῆς πυρᾶς. Ὀλίγον κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς πυρᾶς, μόλις 0.03 μ., καὶ προφανῶς μὴ ἀνῆκον εἰς αὐτήν, εὐρέθη ζωόμορφον ἀγγεῖον. Ἐπὶ τὸ δάπεδον τῆς πυρᾶς ἀπεκαλύφθη καὶ τρίτον στρῶμα, μέσου πάχους

0.25 μ., περιέχον ὄστρακα μεσοελλαδικῶν ἀγγείων, τεμάχια ἀκαύστων ὄστῶν καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος δευτέρου ζωομόρφου ἀγγείου. Ἦτο φανερόν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο στρώμα ἦτο τεταραγμένον, ἐκτὸς τῆς περιοχῆς κάτωθεν τοῦ περιθωρίου τῆς τάφου τῆς πυρᾶς, καὶ ὅτι ἀνήκεν εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἱστορία τοῦ τάφου εἶναι φανερά. Κατεσκευάσθη κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, ὁπότε καὶ ἐχρησιμοποιήθη. Παρέμεινεν ἀδιατάρακτος μέχρι τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὁπότε κατὰ τύχην ἀνεκαλύφθη, ἢ κεντρικῆ του ἔκτασις ἐσκάφη, τὰ κτερίσματά του ἐθραύσθησαν καὶ ἀφηρεθήσαν καὶ τὸ περιεχόμενόν του διεσκορπίσθη. Ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ ἀρχικοῦ του δαπέδου ἀνήφθη μεγάλη πυρά, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν καῦσιν νεκροῦ. Τὰ ὑπολείμματα τῶν ὄστῶν, ἡ τέφρα καὶ αἱ λήκνυθι αἱ ὁποῖαι ἐκάησαν μετὰ τοῦ νεκροῦ ἐκαλύφθησαν διὰ χύματος καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ τάφου μέχρι τῶν χειλέων του ἐπληρώθη χύματος. Κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα ὁ τάφος καὶ πάλιν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ταφήν καὶ ἑτέρου ἀτόμου, τὸ ξύλινον κιβώτιον τοῦ ὁποίου ἀφέθη ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ στρώματος τῆς πυρᾶς. Κατὰ ταῦτα εἰς τὸν Επ 2 ἔχομεν, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ταφήν τοῦ τετάρτου αἰῶνος, καῦσιν τοῦ πέμπτου καὶ ὑπολείμματα ταφῶν τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς.

Εἰς Μεσοελλαδικοὺς χρόνους φαίνεται ὅτι ἀνήκουν τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα τοῦ τάφου, τὰ δύο ζωομορφα ἀγγεῖα ἡ ρυτά (πίν. 19 β)· ἔχουν τὴν μορφήν ἀγελάδος καὶ ταύρου, εἶναι κατεσκευασμένα ἐξ ἀκαθάρτου φαιοῦ πηλοῦ καὶ παρουσιάζουν ἐπιφάνειαν οὐχὶ τόσον λείαν. Ἐπὶ τῆς ράχεως φέρουν τὸ στόμιον καὶ παρ' αὐτὸ καλαθόσχημον λαβήν. Ρυτά εἰς μορφήν βοῦς ἢ ἀγελάδος εἶναι κυρίως γνωστὰ ἐκ Κρήτης. Ἐκ τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἔχομεν μόνον τὸ «bull rhyton» τῆς Εὐτρούσεως, τὸ ὁποῖον ἐτέθη ὑπὸ τῆς Δίδος GOLDMAN εἰς Πρωτοελλαδικούς II χρόνους¹. Εἰς τὴν Κρήτην φαίνεται ὅτι ἐγένοντο κοινὰ κατὰ τὴν Μεσο-Μινωικὴν I ἐποχὴν. Τὰ περισσότερα γνωστὰ εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα ὑπὸ τοῦ ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ εἰς τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς καὶ ὑπὸ τοῦ SEAGER εἰς τάφον τῆς Μόχλου καὶ ἀνάγονται εἰς Μεσο-Μινωικούς Ια χρόνους. Ἄλλ' ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Ψείρας ἔχομεν παράδειγμα χρονολογούμενον εἰς Ὑστερο-Μινωικούς I χρόνους². Παράδειγμα ἐξ ἀργύρου εὐρέθη εἰς τὸν λακκοειδῆ τάφον IV τῶν Μυκηθῶν ὑπὸ τοῦ Schlie-

¹ H. GOLDMAN, Excavations at Eutresis, σ. 19 καὶ πίν. VII, 1.

² S. XANTHOUDIDES, Vaulted Tombs of Mesara, πίν. II, 4126, VII, 5052-5053 καὶ σ. 44, 62, 95. R. SEAGER, Explorations in the Island of Mochlos, σ. 60 καὶ εἰκ. 29 καὶ Excavations on the Island of Pseira, σ. 22-23, εἰκ. 7 καὶ πίν. IX. SIR ARTHUR EVANS, The Palace of Minos, II, σ. 259-261 καὶ εἰκ. 154.

mann¹. Τὰ μινωικά παραδείγματα κατὰ κανόνα ἔχουσι δύο ἀνοίγματα: ἐν μεγαλύτερον στόμιον καὶ μικρότερον ἀνοίγμα ἢ καὶ ὅπως εἰς τὸ στόμα τοῦ ὁμοιώματος τοῦ ζώου· τὸ δεύτερον ἀνοίγμα ἦτο χρήσιμον διὰ τὰς σπονδάς. Τὸ ρυτὸν τῆς Εὐτρήσεως ὡς καὶ τὰ ἐκ τῆς Ἐλεουσίνος ἀγγεῖα ἔχουν ἐν καὶ μόνον στόμιον εἰς τὴν ῥάχιν. Ὁ Evans, ὡς γνωστόν, ἐδέχθη ὅτι τὰ ζώομορφα ταῦτα ρυτὰ ἔχουν Ἀνατολικὴν τὴν καταγωγὴν.

Ἡ ἐντὸς ξυλίνου κιβωτίου ταφὴ δὲν εἶναι μοναδική. Παραδείγματα ἀπεκαλύψαμεν τὸ 1954 εἰς τοὺς τομεῖς Η καὶ Ζ καὶ ἔχομεν τοῦλάχιστον δύο εἰς τὸν τομέα Δ. Οὕτως, π.χ., εἰς τὸν παιδικὸν τάφον Δ16 ἀπεκαλύψαμεν ἀριθμὸν σιδηρῶν ἤλων κατεσπαρμένων εἰς συμμετρικὰ διαστήματα περίξ τοῦ περιγράμματος τῆς ταφῆς, ὡς αὕτη ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κτερισμάτων καὶ τῶν ὀλίγων διασωθέντων ὀστέων παιδίου (πίν. 20α). Συνηθέστερον ὅμως παιδία ἐθάπτοντο εἰς τάφρους ἢ εἰς κτιστοὺς λάκκους ἢ καὶ εἰς πηλίνας λάρνακας. Καλῶς διασωθὲν δείγμα κτιστοῦ παιδικοῦ τάφου μᾶς παρέχει ὁ Δ5. Εἶναι τετράπλευρος καὶ ἐκτίσθη διὰ μικρῶν πλακωτῶν λίθων ἀμελῶς τεθειμένων. Ἔχει μῆκος 1.45 μ. καὶ πλάτος μόνον 0.42 μ. Μικρότατα τεμάχια ὀστέων μόνον διετηρήθησαν, ἀρκετὰ ὅμως διὰ νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ νεκρὸν παιδίον εἶχεν ἀποτεθῆ ἐκτάδην εἰς τὸ μέσον τοῦ τάφου, ἐκατέρωθεν δ' αὐτοῦ καὶ κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν ἐτέθησαν ὡς κτερίσματα 14 ληκῦθια καὶ 6 πηλίνα εἰδῶλια (πίν. 20β).

Τέλος ἐκ τοῦ τομέως Δ πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὴν πυρὰν Δ15 καὶ τὴν ἐν πίθῳ ταφὴν Δπ14². Τὸ νότιον ἄκρον τῆς πυρᾶς Δ15 ἐκλείετο ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς πλίνθων ὀπηθέντων κατὰ τὴν καῦσιν. Φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν ξύλων τῆς πυρᾶς ἐτέθη τεταμένον τὸ πτώμα, περὶ αὐτὸ δὲ διετέθησαν τὰ κτερίσματα. Μετὰ τὴν καῦσιν τὰ υπολείμματα τῶν ὀστέων καὶ τὰ καέντα κτερίσματα ἀφέθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ χώματος. Λήκνυθοι, εἰδῶλια πηλίνα καὶ χάλκινον κάτοπτρον, δυστυχῶς ἀκόσμητον, ἀποτελοῦν τὰ κτερίσματα ταῦτα. Ὁ τρόπος οὗτος διαθέσεως τῆς πυρᾶς εἶναι κοινὸς εἰς τὴν Ἐλεουσῖνα, χαρακτηρίζει τὸν 5^{ον} π.Χ. αἰῶνα καὶ ἐμελετήθη ἰδίᾳ εἰς τὸν τομέα Β, ὅπου ἔχομεν ἄλλα δείγματα. Ἐνίοτε, τὰ υπολείμματα τῶν ὀστέων καὶ ἡ τέφρα εἰτίθεντο εἰς κάλπην χαλκῆν ἢ καὶ εἰς ἀγγεῖον καὶ τοῦτο ἀπετίθετο εἰς λάρνακα ἢ εἰς κοινὸν λάκκον³.

¹ KARO, ἔ.ἀ. πίν. CXV, ἀρ. 388. Ἐκ τῶν Κυκλάδων ὑποτίθεται ὅτι προέρχεται τὸ ζώομορφον ἀγγεῖον τοῦ Ashmolean Museum, ὄρα H. FRANKFORT, *Studies in Early Pottery of the Near East*, I, πίν. IX, 4.

² Τὰς παιδικὰς ταύτας ταφὰς ἐντὸς πίθων ἢ ἀμφορέων συνήθως ἀποκαλοῦν ἐγχευρισμούς· ὄρα F. ROULSEN, *Die Dipylongräber und die Dipylonvasen*, σ. 47 ἐξ. R. YOUNG, *Late Geometric Graves and a Seventh Century Well*, *Hesperia*, Suppl. II, σ. 17. ΗΣΥΧΙΟΝ: *ἀγγυτρίζειν, ἐγγυτρίστριαι, χυτρισμός*.

³ Δύο χάλκαϊ κάλπαι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν σκαφὴν τοῦ 1953 καὶ 1954. Ὅρα ΠΑΕ 1953, σ. 81 εἰκ. 8 καὶ 1954 σ. 57, εἰκ. 7.

Ὁ Δπ 14 φαίνεται ὅτι ἦτο προϊστορικός τάφος κιβωτιόσχημος, μία μόνον πλάξ τοῦ ὁποίου διεσώθη. Παρὰ ταύτην ἐτέθη μέγας πίθος, Δ 14, περικλείων τὰ ὀστᾶ παιδίου καὶ 10 μικρὰ ἀγγεῖα, τὰ ὅποια ἀνάγουν τὴν ἐν πίσφ ταφὴν εἰς τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (πίν. 21α).

Εἰς τοὺς τομεῖς Δ καὶ Ε ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων τάφων τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἔχομεν καὶ ἄλλους ἀντιπροσωπευτικούς τοῦ κεραμοσκεποῦς τύπου, τοῦ τύπου τῶν πωρίνων σαρκοφάγων καὶ τῶν ἐν τάφῳ ταφῶν. Δυστυχῶς οὗτοι ἀπέδωσαν ἐλάχιστα κτερίσματα.

Οἱ προϊστορικοὶ τάφοι, οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς τοὺς τομεῖς Β καὶ Γ, ἦ ἦσαν ἡμικατεστραμμένοι ἢ εἶχον καὶ πάλιν χρησιμοποιοηθῆ εἰς τοὺς ἱστορικούς χρόνους. Εἰς τὴν τελευταίαν τάξιν ἀνήκει ὁ τάφος Γπ 14. Ὁ τάφος οὗτος εἶναι κιβωτιόσχημος, ἐπιμελῶς κατεσκευασμένος ἐκ τεσσάρων κατακορύφων πλακῶν καὶ ἔχει μῆκος μέγιστον 1.60 μ.: καὶ πλάτος μέγιστον 0.85 μ.: τὸ κάλυμμά του ἀπετελεῖτο ἀρχικῶς ἐκ δύο μεγάλων πλακῶν τεθειμένων ἀπὸ πλευρᾶς εἰς πλευρὰν κατὰ τὸν χαρακτηριστικὸν τρόπον τῶν Μεσοελλαδικῶν χρόνων. Ἐκ τῶν πλακῶν τούτων μόνον ἡ μία, ἡ δυτικὴ, διεσώθη εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν, ἡ ἑτέρα εἶχεν ἀφαιρεθῆ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς χρόνους. Ὁ τάφος λοιπὸν ἦτο ἀνοικτὸς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ ἡμισυ. Εἰς τὸ τμήμα ἐκεῖνο ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἦτο πλήρης χαλίκων καὶ χώματος, ἐν ᾧ ἡ ἐπίχωσις τοῦ καλυπτομένου τμήματος ἦτο μαλακὴ καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ καθαροῦ χώματος (νερόφερτου). Κάτωθεν τοῦ στρώματος τῶν χαλίκων καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ τάφου ἀπεκαλύψαμεν ἀμφορέα εἰς κανονικὴν κατακόρυφον θέσιν, τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτετο ὑπὸ σκύφου διώτου. Περὶ τὸν ἀμφορέα καὶ σχεδὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ρίζης τῶν λαβῶν του εὐρέθησαν πέντε ἀκόμη ἄκαντα ἀγγεῖα, ἀσφαλῶς κτερίσματα. Καὶ ὁ ἀμφορεὺς καὶ τὰ κτερίσματα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χώματος περιέχοντος πολλὴν τέφραν (πίν. 21β). Τὰ ἀγγεῖα ὡς καὶ ὁ ἀμφορεὺς ἀνάγουν τὴν ταφὴν εἰς τὴν πρῶτον γεωμετρικὴν ἐποχὴν (πίν. 22α₁). Εἰς τὸν ἀμφορέα εὐρέθησαν ὑπολείμματα κεκαυμένων ὀστῶν ἐνήλικος καὶ ὀλίγη τέφρα, οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀντικείμενον.

Εἰς τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ τάφου καὶ ὑπὸ τὴν ἀδιατάρακτον ἐπίχωσιν ἀπεκαλύψαμεν ἀρκετὰ παραμερισμένα ὀστᾶ καὶ μετ' αὐτῶν ὀλίγα ὄστρακα, τὰ ὅποια ἀνάγουν τὴν κατασκευὴν καὶ ἀρχικὴν χρῆσιν τοῦ τάφου εἰς τοὺς ὑστέρους Μεσοελλαδικούς χρόνους. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ χαλίκων μικρὸν δὲ μόνον τούτου τμήμα κατεστράφη κατὰ τὴν ἔνθεσιν τοῦ γεωμετρικοῦ ἀμφορέως. Τὰ εὐρήματα καὶ ἡ ἐπίχωσις φανερόνουν σαφῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ τάφου τούτου. Φαίνεται ὅτι ὁ Μεσοελλαδικὸς τάφος εὐρέθη κατὰ τύχην εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Μία ἐκ τῶν δύο πλακῶν, τῶν σχηματιζουσῶν τὸ κάλυμμα, ἀφηρέθη καὶ τὸ ἀνατολικὸν του

τμήμα ἑσκάφη διὰ τὴν ἔνθεσιν τῆς τεφροδόχου. Τὸ ἕτερον ἡμισυ ἀφέθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του κατάστασιν καὶ τόσον μέρος τοῦ δαπέδου κατεστράφη ὅσον ἐχρειάζετο διὰ τὴν τεφροδόχον. Χῶμα ἀνάμεικτον μὲ τέφραν ἐτέθη περὶ τὴν τεφροδόχον καὶ μέχρι σχεδὸν τῆς ρίζης τῶν λαβῶν. Εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο ἀπετέθησαν κτερίσματα. Εἶτα διὰ χώματος ἀναμείκτου μὲ τέφραν ἐκαλύφθησαν τὰ κτερίσματα καὶ ἡ τεφροδόχος καὶ τὸ ἀνοιγμα τοῦ λάκκου τέλος ἐπληρώθη χώματος καὶ χαλίων.

Οἱ προϊστορικοὶ τάφοι τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ τομέως Β κατεστράφησαν σχεδὸν τελείως, ὅτε ὁ χῶρος ἐχρησιμοποίηθη διὰ πυρᾶς ἢ διὰ τὴν ἔνθεσιν πωρίνων σαρκοφάγων. Μόνον τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ περιεχομένου τῶν τάφων τούτων διεσώθησαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, κατὰ περίεργον δὲ συγκυρίαν εἰς δύο περιπτώσεις ἀπεκαλύψαμεν ὑπολείμματα παιδικῶν ὄστων καὶ παρ' αὐτὰ εἰδώλια τῶν γνωστῶν μυκηναϊκῶν τύπων Φ καὶ Ψ. Οὕτω καὶ πάλιν ἐνισχύεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ εἰδώλια ταῦτα ἀποτελοῦσι χαρακτηριστικὰ κτερίσματα παιδικῶν ταφῶν¹. Ἐν γένει οἱ προϊστορικοὶ τάφοι τῶν τομέων Β καὶ Γ ἀνάγονται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΙΙΙ περίοδον.

Αἱ ταφαὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἶναι ἐνδιαφέρουσαι καὶ παρουσιάζουν μεγάλην ποικιλίαν. Τούτων αἱ πυραὶ αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὸν 5^{ον} π.Χ. αἰῶνα εἶναι αἱ μᾶλλον διδακτικαί. Φαίνεται ὅτι τότε ἡ καῦσις ἐνηλίκων ἐγένετο εἰς ἀβαθεῖς τάφους, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων, ὡς εἶδομεν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς πυρᾶς Δ 15, ἀφήνοντο τὰ ὑπολείμματα τῶν σκελετῶν καὶ τῶν κτερισμάτων. Δυστυχῶς ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους δὲν διασώζεται καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν ἐτίθεντο σήματα ἄνωθεν τοῦ χώρου τῆς πυρᾶς ἢ ἐὰν ἡ ἔκτασις τῆς ὑπεδεικνύετο διὰ λίθων καὶ τοιχαρίων. Ἐκ τῶν πυρῶν τοῦ τομέως Β ἀπεκομίσσαμεν πολλὰς ληκύθους καὶ ἐν χαλοῦν κάτοπτρον ἀκόσμητον. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς περισυλλογῆς τῶν ὑπολειμμάτων τῶν ὄστων καὶ τῆς τέφρας καὶ τῆς ἐνθέσεως αὐτῶν εἰς ἀγγεῖα καὶ κάλπας ἦτο ἕξ ἴσου σύνθηες. Ἡ ταφή Β 25 εἶναι καλὸν παράδειγμα τοιοῦτου ἐγχυτρισμοῦ, ὡς τεφροδόχον δ' ἐχρησιμοποίησαν ὠραίαν ἐρυθρόμορφον ὄλπην (πίν. 22β). Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ τεφροδόχος ἐτέθη εἰς τὸ βάθος λάκκου καὶ περὶ αὐτὴν ἀφέθησαν ὀλίγα κτερίσματα.

Εἰς τὸν τομέα Β εὐρέθησαν πέντε πώρινα σαρκοφάγοι. Αἱ τέσσαρες εἶχον ἤδη ἀνοιχθῆ εἰς τὸ παρελθόν· ἡ πέμπτη, Β 17, ἀνήκουσα εἰς παιδίον,

¹ Ὅρα καὶ Γ. ΜΥΛΩΝΑ, Μυκηναϊκὴ παιδικὴ ταφή Ἐλευσίνος, ΑΕ 1953 - 54 (εἰς μνήμην Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ), Μέρ. 1, σ. 35 - 44, καὶ Μυκηναϊκὰ εἰδώλια, Ἐπιστ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1954 - 1955, σ. 139 - 152.

εὐρέθη ἀνέπαφος. Τὰ κτερίσματα ἦσαν διηυθετημένα περὶ τὸ κάλυμμα καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ. Περιλαμβάνουσι ληκύθια καὶ πήλινα εἰδώλια, ἐν οἷς εἰδώλια πιτηῶν καὶ χοιριδίου. Μεταξὺ τῶν ἀγγείων καταλέγεται καὶ ἐρυθρόμορφος πυξὶς φέρουσα σειρὰν ζώων. Ἄλλὰ καὶ αἱ συνήθεις εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνας παιδικαὶ ταφαὶ εἰς πήλινας λάρνακας ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ πολλὰ δείγματα. Τὸ καλύτερον παράδειγμα εἶναι ἡ λάρναξ Β 26. Μολονότι τεθραυσμένη ἡ λάρναξ διεσώθη πλήρως. Ἄνωθεν τοῦ καλύμματός της εἶχεν ἀποτεθῆ λήκυθος παρ' αὐτὴν δὲ χούς. Ἐλάχιστα ἴχνη τοῦ σκελετοῦ εὐρέθησαν ἐν αὐτῇ ἀλλ' ἄρκετὰ ἀγγεῖα, ληκύθια, κύαθοι καὶ μικρὰ δίωτος κύλιξ (πίν. 23α).

Αἱ περισσότερον ἐνδιαφέρουσαι ταφαὶ τῶν τομέων Β καὶ Γ τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς ἴσως εἶναι αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὴν Γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ Μεσοελλαδικὸς τάφος Γπ 14 ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐνθεσιν τεφροδόχου εἰς τοὺς πρώιμους χρόνους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Παρὰ τὸν Γπ 14 ἀπεκαλύφθη ἕτερος ὁ Γ 18. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐπιμελῶς ἐκ μικρῶν πλακωτῶν λίθων καὶ ἔχει μῆκος μὲν 1.72 μ. πλάτος δὲ 0.70 μ. Πρὸ τῆς νοτίας του στενῆς πλευρᾶς εὐρέθησαν συγκεντρωμένα περὶ τὰ 12 ἀγγεῖα, ἄλλα δὲ ἀπεκαλύφθησαν περὶ τὸ κέντρον καὶ κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν (πίν. 23β). Τὰ διασωθέντα ὀλίγα τμήματα δοτῶν ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ τάφος ἀνήκει εἰς παιδίον, τὸ ὁποῖον ἀπετέθη ὑπτιον ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν. Τὰ δοτᾶ δὲν φανερώουν ἴχνη πυρὸς καὶ μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ καύσεως ἀλλὰ περὶ ταφῆς. Φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἐλευσίνα κατὰ τοὺς πρώιμους χρόνους τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς καθίς καὶ ταφὴ ἐχρησιμοποιοῦντο ἐκ παραλλήλου καὶ ὅτι συνήθως οἱ ἐνήλικες ἔκαίοντο, ἐν ᾧ παιδία ἐθάπτοντο εἰς τάφους ἢ ἐνετίθεντο εἰς ἀγγεῖα.

Παράδειγμα διδακτικώτατον γεωμετρικῆς καύσεως καὶ ἀποθέσεως τῶν υπολειμμάτων εἰς τεφροδόχον μᾶς παρέχει ἡ ταφὴ Γ 16. Ἡ θέσις της ὑπεδεικνύετο ὑπὸ περιοχῆς παρουσιαζούσης φανερὰ σημεῖα καύσεως καὶ καλυπτομένης χαλαρῶς ὑπὸ χαλίκων, θραυσμάτων λίθων καὶ δοτράκων ἀγγείων. Δυστυχῶς ἡ ἐπὶ τῆς περιοχῆς ἐπίχωσις δὲν διεσώθη ὡς ἀρχικῶς εἶχε καὶ τὸ «λιθόστρωτον» δάπεδόν της ἔκειτο ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἔκτασις της ἦτο περίπου 1.00 μ. μήκους καὶ 0.60 μ. πλάτους. Ἀμέσως ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς περιοχῆς ταύτης εἶχομεν χῶμα σχετικῶς καθαρὸν πάχους περίπου 0.05 μ. ὑπ' αὐτὸ δὲ παχύτερον στρώμα, περὶ τὰ 0.25 μ., μεστὸν τέφρας καὶ ἀπηνθρακωμένων ξύλων. Τὸ στρώμα τοῦτο εἶχε μεγαλυτέραν ἔκτασιν: τὸ μῆκός του ἀνήρχετο περίπου εἰς 2.50 μ. καὶ τὸ πλάτος του εἰς 1.50 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων πλακωτῶν λίθων φερόντων καταφανῆ ἴχνη καύσεως. Οἱ πρὸς τὸ κέντρον τοῦ στρώματος λίθοι ἐφαίνοντο ὥσάν νὰ εἶχον ἐπιτεθῆ ἐπὶ τοῦ χώματος τοῦ δαπέδου του, ἐνῶ οἱ τῶν πλαγίων καὶ ἰδίᾳ οἱ

σχηματίζοντες την περιφέρειαν τοῦ στρώματος ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τέφρας καὶ κεκαυμένου χόματος καὶ ἐφαίνοντο ὡς νὰ εἶχον μείνει εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν. Ὑπὸ τοὺς κεντρικοὺς λίθους ἢ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ μαλακοῦ χόματος. Ἀμέσως κάτωθεν τῶν λίθων τοῦ περιθωρίου τὸ χῶμα ἦτο σκληρὸν καὶ καθαρὸν καὶ δὲν περιελάμβανε τέφραν, μολονότι ἡ ἐπιφάνειά του ἀμέσως κάτωθεν τῶν λίθων ἦτο κάπως πυρακτωμένη. Ἡ ἀμέσως κάτωθεν τῶν κεντρικῶν λίθων μαλακὴ ἐπίχωσις, μέσου πάχους 0.37 μ., ἀπεδείχθη πληροῦσα τάφρον περὶ τὰ 1.50 μ. μήκους καὶ πλάτους περὶ τὰ 0.65 μ. Ἡ τάφρος ἐπληροῦτο χόματος μὲ ὀλίγην τέφραν κατὰ τὸ ἄνω ὕψος της, μὲ περισσοτέραν πρὸς τὸ βάθος της. Τὸ μήκος τῆς τάφρου διὰ τοιχαρίου ἐκ μικρῶν λίθων, πλάτους 0.21 μ., ἐχωρίζετο εἰς δύο διαμερίσματα, εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικόν. Τὸ δυτικὸν εἶχε μήκος 0.72 μ. καὶ πλάτος 0.58 καὶ τὸ δάπεδόν του ἦτο περὶ τὰ 0.18 μ. κάτωθεν τοῦ ὕψους τοῦ διαχωριστικοῦ τοιχαρίου. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου του ἀνεύρομεν οἰνοχόην μετὰ τριφύλλου χείλους καὶ παρ' αὐτὴν δίωτον σκύφον, τμημα ἄγγειου κυλινδρικοῦ καὶ τμημα ξίφους ἐκ σιδήρου. Ἀσφαλῶς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἦσαν κτερίσματα καὶ τὸ καλύπτρον αὐτὰ χῶμα ἦτο ἀνάμεικτον μὲ τέφραν. Τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα (μήκους 0.48 μ. καὶ πλάτους 0.56 μ.) εἶχε βάθος 0.47 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τοιχαρίου, ἦτο κατὰ πολὺ βαθύτερον τοῦ δυτικοῦ καὶ περιεῖχε τεφροδόχον ἀμφορέα καθέτως τεθειμένον εἰς τὸ σκάμμα (πίν. 24α καὶ 22α β). Τὸ ἄνοιγμα τοῦ ἀμφορέως ἐκλείετο καλῶς ὑπὸ σκύφου διώτου. Ἡ καλύπτουσα τὸν ἀμφορέα καὶ τὸν σκύφον του ἐπίχωσις περιελάμβανε ἀρκετὴν τέφραν.

Νομίζω ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ταφῆς ταύτης εἶναι προφανής. Πιστεύω ὅτι ὁ νεκρὸς ἐκάθη εἰς τὸν χῶρον τὸν περικλειόμενον ὑπὸ τῶν μεγάλων πλακωτῶν λίθων. Οἱ λίθοι ἐδημιούργουν ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν ὑποβοηθητικὴν τοῦ ρεύματος ἀέρος χρησίμου διὰ τὴν καῦσιν. Ἐπὶ τῶν λίθων ἐτέθησαν τὰ ξύλα καὶ ἐπ' αὐτῶν τὸ πῶμα. Μετὰ τὴν καῦσιν τὰ ὑπολείμματα τῶν ὀστέων ἐτέθησαν εἰς τὸν ἀμφορέα, ἡ τέφρα συνελέγη, τὰ ἀπνηθρακωμένα ξύλα καὶ τὸ κεκαυμένον χῶμα παρεμερίσθησαν καὶ οἱ λίθοι τοῦ κέντρου ἀφηρέθησαν. Κάτωθεν τοῦ κέντρου τῆς ἐκτάσεως τῆς πυρᾶς ἐσκάφη τάφρος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐτέθησαν ὁ τεφροδόχος ἀμφορεὺς καὶ τὰ κτερίσματα εἰς δύο διάφορα καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωριζόμενα διαμερίσματα. Ταῦτα ἐκαλύφθησαν ὑπὸ χόματος καὶ τῆς συλλεγείσης ἐκ τῆς πυρᾶς τέφρας καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ὕψους τῆς τάφρου μέχρι τοῦ περιθωρίου τῆς πυρᾶς ἐπληρώθη χόματος, τὸ ὅποιον, ὡς εἶναι εὐλόγον, περιελάμβανε καὶ τέφραν. Εἶτα οἱ ἀφαιρεθέντες ἐκ τοῦ κέντρου τῆς πυρᾶς λίθοι ἐπανετέθησαν εἰς τὴν θέσιν των καὶ ἡ ὅλη ἐκτασις τῆς πυρᾶς ἐκαλύφθη ὑπὸ τῶν παραμερισθέντων ὑπολειμμάτων της καὶ ὑπὸ χόματος. Περισσότερον χῶμα ἐπετέθη μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὀλίγον κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας ταύτης ἐτελέσθησαν οἱ τελικοὶ ἐναγισμοὶ καὶ ἐκάθησαν

τὰ τελευταῖα δῶρα ἢ καὶ τὰ ἀγγεῖα, τὰ χρησιμοποιηθέντα διὰ τὴν ταφικὴν τελετήν. Τέλος ἡ περιοχὴ τῶν ἐναγισμῶν ἐκαλύφθη ὑπὸ χώματος, τὸ ὁποῖον ἴσως νὰ ἐσχημάτιζε μικρὸν τύμβον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτεθῆ σῆμα. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον θὰ διετέθησαν καὶ αἱ σύγχρονοι ταφαί, τὰς ὁποίας ἀνεκάλυψεν ὁ ΣΚΙΑΣ εἰς τὴν μεσημβρινὴν κλιτὴν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐλευσίνος¹.

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀνόρουξιν τῆς τάφρου διὰ τὴν πυρὰν ἀπεκαλύφθη μεσοελλαδικὴ ἐν τάφρῳ ταφή. Τὰ ὄστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τῆς ταφῆς ταύτης τὰ συνέλεξαν ἐπιμελῶς καὶ τὰ ἀπέθεσαν εἰς ἀπλοῦν στρῶμα ὀλίγον τι νοτιώτερον τῆς πυρᾶς καὶ ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ χώρου ὅπου ἐγένοντο οἱ τελικοὶ ἐναγισμοί. Οὕτω ταξιθετημένα τὰ ἀπεκαλύψαμεν μικρὸν κάτωθεν τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἡ προσοχὴ καὶ ὁ σεβασμός, τὸν ὁποῖον ἐπέδειξαν πρὸς τὰ ὑπολείμματα ἀρχαιοτέρας ταφῆς τυχαίως διαταραχθεῖσης εἶναι ἀξιοσημεῖωτος.

Ἀκόμη μία γεωμετρικὴ ταφή, ἡ Γ 10, εἶναι διδακτικωτάτη. Ἀρκετὰ μέγας γεωμετρικὸς πίθος ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ταφὴν παιδίου καὶ διὰ τὴν ἔνθεσίν του εἰς τὴν γῆν ἐσκάφη ὁ κατάλληλος λάκκος. Ἀλλὰ πλησίον τοῦ χώρου ὅπου ἐσκάπτετο ὁ λάκκος εἶχε ταφῆ ἐντὸς τάφρου καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς νεκρός, τοῦ ὁποίου ὁ τεταμένος σκελετός διετηρήθη εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν. Ἡ ἄκρα τοῦ λάκκου ἔφθανε μέχρι τοῦ λαιμοῦ τοῦ σκελετοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐσκαφὴν κατεστράφη μοιραίως τὸ κρανίον. Οἱ σκαφεῖς τοῦ λάκκου ἀντὶ νὰ καταστρέψωσι περισσότερον τοῦ σκελετοῦ μέρος ἢ καὶ νὰ παραμερίσωσι τὰ ὄστᾶ του ἐγκατέλειψαν τὴν ἄκραν ἐκείνην καὶ ἔσκαψαν ὀλίγον ἀπωτέρω εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν ἕως ὅτου ἀρκετὸς χώρος ἐσκάφη διὰ νὰ ἐξοικονομηθῇ τὴν κατάθεσιν τοῦ πίθου, τοῦ περικλείοντος τὸ λείψανον. Ἐντὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ παιδικοῦ σκελετοῦ ἀνεύρομεν 4 ἀγγεῖα, τὰ κτερίσματα τῆς ταφῆς. Ἐν τούτων εἶναι θήλαστρον ἰδιάζοντος τύπου. Ἐξω ὅμως τοῦ πίθου, εἰς τὸν χώρον ὅπου ἔκειτο τὸ θραυσθὲν κρανίον, ἔθεσαν εἰς τὴν πλευρὰν τῆς ὠραίας οἰνοχόην (πίν. 24β καὶ 25α) καὶ περὶ αὐτὴν ἐτοποθέτησαν τὰ θραύσματα τοῦ κρανίου. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ οἰνοχόη ἀφέθη ὡς προσφορὰ ἑξαγνιστικὴ ὑπὸ τῶν σκαφέων τῶν λάκκων.

Οἱ ἀνασκαφέντες γεωμετρικοὶ τάφοι ἐπιβεβαιοῦν τὰ ἐκ τῆς σκαφῆς τοῦ 1954 συμπεράσματα, καθ' ἃ οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων ἐπέδωκον τὴν τοποθέτησιν τῶν νεκρῶν εἰς τοὺς τάφους τῶν προγενεστέρων. Ἡ προσοχὴ καὶ ὁ σεβασμός, τὸν ὁποῖον ἐπιδεικνύουν πρὸς τὰ ὄστᾶ τῶν προγόνων εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὰ προγενέστερα λείψανα,

¹ ΑΕ 1898, σ. 76 ἐξ. ὄρα καὶ Κεραμεικος, V, σ. 8, τάφος 22 καὶ 44.

ή οποία χαρακτηρίζει την Μυκηναϊκήν εποχήν¹. Νομίζω δ' ότι αποδεικνύει ότι ή λατρεία τῶν νεκρῶν προγόνων και τῶν ἡρώων ἤρχισεν εἰς τήν Γεωμετρικήν περίοδον. Ἰδίᾳ ή ταφή Γ 10 εἶναι διδασκτικωτάτη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο. Λατρεία προγόνων εἰς γεωμετρικούς χρόνους εἶναι γνωστή οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς 'Ελευσίνος², ἀλλὰ και ἐκ τῶν Μυκηνηῶν και ἐκ τοῦ 'Ηραίου τοῦ Ἄργους και ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Μενιδίου³ και πιστεύω ὅτι κατά τήν Γεωμετρικήν εποχήν ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωνται εἰς τοπικούς ἥρωας οἱ κατά τύχην ἀνακαλυπτόμενοι προϊστορικοί τάφοι.

Ἡ περιοχή τοῦ τομέως Α, ή ἐντὸς τοῦ γηπέδου τοῦ Ἀθλητικοῦ Ὀμίλου 'Ελευσίνος κειμένη, ἐδοκιμάσθη διὰ σειρᾶς τάφων. Οἱ τάφοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν εἶναι σχεδὸν εἰς τήν ἐπιφάνειαν, εὐρέθησαν ἡμικατεστραμμένοι και ἀπέδωσαν ἐλάχιστα κτερίσματα, τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν μόνον διὰ νὰ θέσουν τοὺς τάφους χρονολογικῶς εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικούς χρόνους.

Σχετικῶς πρὸς τὰ κτερίσματα πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἀγγεῖα ἀποτελοῦν τήν πολυπληθεστέραν και χαρακτηριστικὴν τάξιν. Περὶ τὰ 400 ἀγγεῖα διαφόρων χρόνων και ρυθμῶν, ἀπὸ τοῦ 1800 π.Χ. μέχρι τοῦ 400 μ.Χ. περίπου, ἀπεκαλύφθησαν και ἀπετέθησαν εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς 'Ελευσίνος πρὸς καθαρισμόν και συγκόλλησιν. Ὅλοι οἱ ρυθμοὶ τῆς ἀγγειογραφίας, πλὴν τοῦ μελανομόρφου, περιλαμβάνονται εἰς τήν συλλογὴν ταύτην τῶν ἀγγείων. Φαίνεται ὅτι ἀκόμη δὲν εὔρομεν τὸ τμήμα τοῦ νεκροταφείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐθάπτοντο οἱ νεκροὶ τῶν χρόνων τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ.

Μικρὸν τμήμα τῆς ἐκτάσεως τοῦ νεκροταφείου ὑπολείπεται πρὸς ἔρευναν, ἐλπίζεται δ' ὅτι τοῦτο θὰ ἀνασκαφῆ κατά τήν περίοδον τοῦ 1956, μετὰ τήν σκαφήν δὲ και τοῦ τμήματος ἐκείνου θὰ καταστῆ δυνατὴ ή τελικὴ μελέτη τῶν σπουδαιοτάτων λειψάνων τοῦ νεκροταφείου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

¹ Διὰ τὰ μυκηναϊκά ἐθιμα ταφῆς ὄρα ΜΥΛΩΝΑΣ, ΑJA, 52 (1948) σ. 56-81 και 'Επιστημ. Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1953-1954, σ. 263-285.

² Ὅρα και τὸν περίβολον τῶν λεγομένων τάφων τῶν «Ἐπτά» ΠΑΕ, 1953 σ. 81 ἔ.

³ M. NILSSON, The Minoan-Mycenaean Religion², σ. 604. A.J.B. WACE, Chamber Tombs at Mycenae, σ. 23. C. W. BLEGEN, Prosymna, AE 1931, σ. 377-390. G. E. MYLONAS, The Cult of the Dead, Studies Presented to D. M. Robinson, σ. 102-105.